

38

ЧАСТКА ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ. ПРАВОПИС ЧАСТКИ НЕ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Яку частину мови називають часткою?

Частка – це службова частина мови, яка надає слову чи реченню додаткового смислового відтінку або додаткових граматичних значень. На відміну від прийменника та сполучника, частки не служать засобом вираження синтаксичних відношень.

Щоб зрозуміти, які слова і на підставі яких ознак зараховують до часток, проаналізуймо приклади:

1. Частка як службове слово не має лексичного значення, але надає реченню чи окремим його членам додаткових змістових відтінків:
Хотіла б я піснею стати.
Бодай вони пропали!
2. Частка не виконує синтаксичної ролі, проте слугує для оформлення речення за метою висловлення:
Ні, голосу гучного я не маю.
Чи ще Марко не приїхав?
3. Частка служить для вирізнення відомого й нового в реченні, порівняйте:
Завідувачі тільки керують відділами.
Завідувачі керують тільки відділами.
Керують відділами тільки завідувачі.

Як поділяють частки за роллю в мові?

За роллю в мові частки поділяються на формотворчі і модальні.

Формотворчі частки використовуються для творення:

- 1) умовного способу дієслів – це частки *би, б* (*написав би, зробила б*);
- 2) наказового способу – це частки *хай, нехай* (*хай святиться, нехай співають*).

Зверніть увагу, що частки *би, б* є фонетичними варіантами, уживання яких зумовлено кінцевою частиною слів, які опиняються поряд: якщо дієслово закінчується на приголосний, уживаємо частку *би* – *співав би, танцював би, мандрував би*; якщо дієслово закінчується на голосний, уживаємо частку *б* – *співала б, танцювала б, мандрувала б*. Крім того, варто пам'ятати, що ці частки можуть стояти після дієслова, перед ним або ж відділятися від дієслова іншими словами, наприклад: *Я б співала, якби вміла. Я співала б, якби вміла. Я б пісень ліричних співала, якби вміла.*

У деяких посібниках, крім формотворчих, виокремлюють ще й словотворчі частки: *де-, аби-, будь-, небудь-, казна-, хтозна-, -сь* тощо, які виконують роль суфіксів та префіксів у процесі творення займенників та прислівників: *хто-небудь, колись, дещо, абихто*.

До модальних часток належать:

- 1) стверджувальні: *так, авжеж, аякже*;
- 2) заперечні: *ні, не*;
- 3) питальні: *чи, хіба, невже, і (й), або, ну, га*;
- 4) спонукальні: *-бо, -но, ну, аби, щоб, хай, бодай, годі*;

- 5) підсилювальні: *як, та, що за, що то*;
 6) видільні: *навіть, хоч, хоча б, аж, же, уже, таки, тільки, лише (лиш), лишень*;
 7) вказівні: *ось, це, оце, то, он, осьде*.

Зверніть увагу, що модальні частки вживаються для оформлення питального речення, констатації чи заперечення думки, підсилення думки, виділення відомого й нового в реченні, вказівки на предмет, спонування до дії. Крім того, ці частки виражають припущення, сумнів, упевненість тощо.

Як характеризують частки за походженням?

За походженням розрізняють **первинні (непохідні)** частки та **вторинні (похідні)**. Непохідні частки – це частки, які не мають у сучасній українській мові зв'язків зі словами інших частин мови. Це, наприклад, такі – *би, же, не, ні, ну, хай*.

Похідні частки виявляють зв'язки зі словами інших частин мови. За частиномовною співвіднесеністю їх поділяють на:

- 1) відприслівникові: *ось, тут, так, де, куди, остаточно* (Інші родини були куди заможніші);
- 2) відзайменникові: *воно, що, це, собі, то, ото* (Стало вечоріти. Вернувся ото Петро Шраменко);
- 3) віддієслівні: *знай, давай, мов, мовляв* (Дай спитаю, що вони там роблять);
- 4) відсполучникові: *і (й), та, також, а, але, однак, проте, зате* (Ні, забуття мені не дасть й сама природа).

Як відрізнити частки від слів інших частин мови?

З наведених прикладів зрозуміло, що найскладнішим питанням у темі, присвяченій часткам, є розрізнення їх зі словами інших частин мови. Проаналізуйте декілька прикладів.

Як тебе не любити, Києве мій! (частка).

Як парость виноградної лози, плекайте мову (сполучник).

Чи правду кривді подолати? (частка).

Це сполучник чи частка? (сполучник).

Чому це ти така засмучена? (частка).

Це сталося восени (займенник).

І сказав Бог: «Хай станеться світло!» (частка).

Андрій подумав і сказав: «У цій задачі відповідь – сім» (сполучник).

В одному селі жив собі хлопець (частка).

Хлопець купив собі флешку (займенник).

Ліс наче світився на сонці (частка).

Доц полив, наче з відра (сполучник).

Отже, визначаючи частиномовну належність слів, з'ясуємо насамперед, чи є вони повнозначними (чи мають лексичне значення, чи можемо до них поставити питання, чи є членом речення); якщо слово службове, визначимо, для чого воно служить. Пам'ятаймо, що частки не служать засобом вираження синтаксичних відношень: вони не пов'язують іменник, займенник чи числівник з іншими словами в реченні, так само не пов'язують однорідні члени речення чи частини складного речення. З'ясувавши зазначене, робимо висновок про частиномовну належність слова.

Як поділяють частки за будовою?

За будовою частки поділяють на **прості й складені**.
 Простими називають непохідні частки, а також похідні, що складаються з одного слова: *хай, ні, же*.
 Відповідно, складені – це частки, що складаються з кількох слів: *тільки б*. В основі правил, що регулюють правопис часток, лежать і згадані відомості, а також те, як частки пишуться з іншими словами.

Які особливості правопису часток?

Запам'ятайте, що разом пишемо такі частки:

- 1) *аби-, де-, ані-, що-, чи-, чим-* у складі різних частин мови (*абияк, дехто, аніскільки, щодня, чимало, чимдуж*);
- 2) *би, б, же, ж, то, що* у складі сполучників чи інших часток (*щоб, мовби, атож, аякже, нібито, абощо*);
- 3) *-ся (-сь)* у дієсловах, займенниках та прислівниках (*вітатися, зустрілись, хтось, колись*).

З дефісом пишемо частки:

- 1) *-бо, -но, -то, -от, -таки*, що стоять безпосередньо після слова, якого стосуються (*сядь-бо, кажи-но, тому-то, якимсь-от, зробив-таки*);
- 2) *казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь* (*казна-як, хтозна-де, бозна-який, будь-хто, що-небудь*).

Окремо пишемо частки:

- 1) що надають реченню різних смислових та емоційних відтінків (*аж, ось, саме, лише, хоч, що за, невже*);
- 2) *бо, но, то, от, таки*, якщо вони не стоять безпосередньо після слова, якого стосуються (*таки зробив, гляди ж бо, зупинітьсЯ ж бо*);
- 3) *казна, хтозна, бозна, будь, небудь* із займенниками, якщо між ними та займенниками вжитий прийменник (*казна з ким, хтозна в якому, бозна про що, будь у кого*).

Як пишуть частку *не* з різними частинами мови?

Окремої уваги потребують правила написання заперечної частки *не* з різними частинами мови. Ви пам'ятаєте, що *не* в одних випадках пишеться разом, а в інших – окремо.

Правопис НЕ з різними частинами мови

разом	окремо
1) у складі будь-якої частини мови, крім дієслів, якщо виникає слово з новим значенням (часто без <i>не</i> не вживається; можна замінити синонімом без <i>не</i>): <i>невільник, неправда, недуга, нежить, непохитний, невпинний, незліченний, невсипуций, незабаром, невдовзі</i>	1) з будь-якими повнозначними словами в реченнях з протиставленням чи запереченням: <i>Твої слова не правда, а брехня.</i> <i>Ялинка не низька, а висока. Це не опеньки.</i> 2) з дієсловами та дієприслівниками, крім тих, які без <i>не</i> не вживаються: <i>не чути, не чують, не чуючи</i> Зверніть увагу! <i>Неславити (ганьбити). Не славити, а ганьбити.</i> <i>Він недочував. Він не дочув моїх слів.</i>

разом	окремо
<p>2) у дієсловах, які без <i>не</i> не вживаються: <i>неволити, ненавидіти, нехтувати</i></p> <p>3) у дієсловах і похідних від них словах з префіксом <i>недо-</i>, який означає неповноту дії: <i>недобачати, недочувати, незорілий, недосяжність, недорід</i></p> <p>4) у прикметниках та дієприкметниках, які є означеннями (а не присудком) і не мають при собі залежних слів: <i>невисокий берег, незакінчена праця, некошені луки</i></p> <p>5) у прислівнику <i>немає</i>, який виконує роль присудка в односкладному безособовому реченні: <i>немає часу, немає коштів</i></p> <p>6) у прийменнику <i>незважаючи на</i> та в сполучнику <i>незважаючи на те що</i></p>	<p>3) з прикметниками, які мають при собі залежне слово (займенник або прислівник із часткою <i>ні</i>), а також прикметниками, перед якими вжито слова <i>далеко, зовсім, аж ніяк</i>: <i>Ні до чого не здатна людина. Нітрохи не цікавий урок. Далеко не досконалий твір.</i></p> <p>4) з прикметниками, які виконують роль присудка, якщо частка <i>не</i> заперечує ознаку (між часткою та прикметником у такому випадку можна вжити зв'язку <i>є</i>): <i>Ця річка не широка. (Ця річка не є широка). Ця річка неширока. (Ця річка є неширока).</i></p> <p>5) з дієприкметниками, що мають при собі залежні слова: <i>Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами.</i></p> <p>6) з дієприкметниками, що виконують роль присудка: <i>Праця не закінчена. Трава не скошена.</i></p> <p>7) з безособовими формами на <i>-но, -то</i>: <i>Праці не закінчено. Траву не скошено.</i></p> <p>8) з числівниками та прислівниками займенникового походження, а також прийменниками та сполучниками: <i>не п'ять, не той, не при школі</i></p> <p>9) з підсилювальними прислівниками (<i>дуже, надто, зовсім</i>) та присудковими словами (<i>треба, можна, варто</i>): <i>не дуже, не можна, не треба, не варто</i></p>

Тренувальний тест до уроку 38

- У якому реченні виділене слово є часткою?
 - Купив *собі* планшет.
 - Зробила *собі* зачіску.
 - Заспівав *собі* під ніс.
 - Жили *собі* дід та баба.
- У якому реченні виділене слово є часткою?
 - І* принесли меч цареві.
 - Написав *і* почав читати.
 - У небі – місяць *і* зорі.
 - І* ліси, *і* луки загорнуло серпанком.
- У якому реченні частку з іншими словами треба писати з дефісом?
 - Уже/ж/бо/ весна, ходімо птахів зустрічати.
 - Я/таки дожену тебе!
 - Щастя не/шукають, а таки/здобувають.
 - А дошукаюсь/таки справедливості.
- У якому реченні частку з іншими словами треба писати з дефісом?
 - Пішов/би я в Україну, пішов/би додому.
 - Чи/то так сонечко сіяло, чи/так мені чого було.
 - Я зрозумів/таки, що в щастя завжди два крила.
 - Таки/вивчив я правило.
- Яке з поданих слів треба писати разом?
 - ніби/то
 - отак/то
 - все/таки
 - тільки/но
- Від якого з поданих дієслів минулого часу форма умовного способу утвориться з часткою *б*?
 - хотів
 - знали
 - умів
 - зберіг

Прочитайте речення і виконайте завдання 7–10

(1) Як гарно взимку в лісі! (2) Агов! Чи чуєте мене? (3) Ні, *немарно* я жив, – я боровся, шукав ідеали... (4) Ох, і налітається ж отакий пташиний батько, поки мати порастає вдома біля дітей! (5) Тому птахи розмовляють тільки вдосвіта. (6) *Невже* тобі неволя *не обридла*? (7) *Отакий-то* Перебендя, старий та химерний: заспіває весільної, а на журбу зверне.

7. Скільки разів ужито частки в поданих реченнях?

- А 7
- Б 8
- В 9
- Г 10

8. У яких реченнях ужито заперечні частки?

- А 1, 2
- Б 3, 4
- В 4, 5
- Г 3, 6

9. У яких реченнях ужито частки, які оформлюють запитальне речення?

- А 1, 2
- Б 2, 3
- В 2, 6
- Г 4, 5

10. У якому з поданих варіантів допущено помилку?

- А немарно
- Б невже
- В не обридла
- Г отакий-то

11. У якому рядку всі слова з *не* треба писати разом?

- А не/розмовляє, не/прочитавши, не/два, не/до/школи
- Б не/здужати, не/покоїтися, не/ук, не/забаром
- В не/впинний, не/навидіти, не/дочитав до кінця
- Г не/добачати, не/дооцінений, не/добиток, не/можна
- Д не/вивчений урок, не/випрана хустина, не/дуже зрозуміло

12. У якому реченні слово з *не* треба писати разом?

- А Радуйся, ниво не/политая!
- Б Радуйся, земле, не/повитая квітчастим злаком!
- В Ні, друже мій, не/та година!
- Г Сучасна пісня – не/перина, не/гошпитальнее лежання, – вона вся пристрасть і бажання.
- Д Не/збитий санчатами сніг видавався горою легкого пуху.

13. У якому реченні слово з *не* треба писати разом?

- А Планер летів не/високо, а над землею.
- Б Не/спокій приносить відчуття щастя, а активність.
- В Сніг на подвір'ї не/відгорнуто.
- Г Не/голосно тьохкнув соловейко.
- Д Хлопець біг не/дивлячись під ноги.

14. У якому реченні слово з *не* треба писати разом?

- А Все це багатство не/з неба впало.
- Б Вітер не/самовито стугонів віконницями.
- В Ніде не/видно ні живої душі.
- Г Усі, не/дослухавши розмови, пішли до гурту.
- Д Золотилися під сонцем досі не/прибрані копиці соломи.

15. Якими цифрами позначені слова, які із заперечними частками треба писати разом?

Вона була малесенька й така прудка, і очі мала такі видючі й гострі, що схватись од неї (1) не/могло (2) ні/що у світі, їй можна було по три дні (3) не/давати їсти. Але без прокльонів вона (4) не/могла прожити і дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст (5) не/впинним потоком, як вірші з натхненного поста (*О. Довженко*).

- А 1, 2
- Б 2, 3
- В 3, 4
- Г 4, 5
- Д 2, 5

16. Якими цифрами позначені слова, які із заперечними частками треба писати разом?

Караван купців, що вже (1) не/раз долав довгі шляхи Сходу, готувався перейти (2) не/безпечною пустелю. (3) Не/пройшло й кілька днів, як караванові перегородили дорогу озброєні люди. Ви далі (4) не/пройдете, якщо (5) не/складете людської жертви нашому богові. Якщо того (6) не/зробите, (7) ні/хто (8) не/житиме, бо (9) не/воля буде гіршою за смерть (*Б. Ферреро*).

- А 1, 2, 3
- Б 2, 3, 4
- В 2, 5, 6
- Г 2, 7, 9
- Д 6, 7, 8

17. Якими цифрами позначені слова, які із заперечними частками треба писати разом?

(1) Не/ на жарт стурбовані купці почали радитися. (2) Не/легкий вибір – що й казати, адже всі

були пов'язані родинними узами або багатолітньою дружбою. О щастя! Вихід знайшовся сам собою, коли заговорив провідник. (3) Ні/ким (4) не/озвучена пропозиція прочитувалася в поглядах: жертвою мусить бути провідник. Залишившись без провідника, караван дуже швидко загубився в пустелі, бо (5) ні/хто з купців (6) не/знав дороги. Спрагли й знесилені купці вмирали один за одним, (7) не/маючи жодної надії на порятунок (*Б. Ферреро*).

- А 1, 2, 3
- Б 2, 3, 4
- В 2, 3, 5
- Г 2, 5, 6
- Д 5, 6, 7

18. Якими цифрами позначені слова, які із заперечними частками треба писати разом?

– З вигляду вона така ж (1) не/оковирна, – відповіла Троянда. – Тільки темніша і пелюстки в неї, мабуть, чи (2) не/коротші.

– Її пелюстки доладні, як у Жоржини, – вставила слово Лілея, – а (3) не/розкошлані, як у тебе.

– Але це (4) не/твоя провина, – додала Троянда співчутливо. – Просто, коли починаш в'янути, пелюстки трохи розхитуються. Тут (5) ні/чим (6) не/зарадиш.

Така думка Алісі аж (7) ні/як (8) не/сподобалась... (*Л. Керрол, «Аліса в Задзеркаллі»; переклад В. Корнієнка*).

- А 1, 2, 3
- Б 2, 3, 4
- В 5, 6, 7
- Г 1, 5, 7
- Д 6, 7, 8

19. Якими цифрами позначені слова, які із заперечними частками треба писати разом?

– Безперечно, я (1) не/Ада, – розмірковувала Аліса. – В Ади волосся спадає кучерями, а в мене – (2) не/в'ється зовсім. І, безперечно, я (3) не/Мейбл: я ж бо знаю стільки всякої всячини, а вона – ой, вона така (4) не/вігласка! Ану перевіримо, чи знаю я те, що знала? Отже, чотири на п'ять – дванадцять, чотири на шість – тринадцять... Е-е, так я (5) ні/коли (6) не/дійду до двадцяти! Утім, таблиця множення ще (7) не/аргумент (*Л. Керрол, «Аліса в Країні Див»; переклад В. Корнієнка*).

- А 1, 2
- Б 2, 3
- В 4, 5
- Г 4, 6
- Д 6, 7

20. Якими цифрами позначені слова, які із заперечними частками треба писати окремо?

«Страх (1) не/зручно для Сонька», – подумала Аліса.

– (2) Не/ма місця, – загукали Заєць із Капелюшником, помітивши Алісу.

Аліса кинула оком по столу, але, крім чаю, (3) ні/чого (4) не/побачила.

– (5) Не/бачу тут (6) ні/якого вина, – сказала Аліса.

– А (7) ні/якого й (8) не/ма (*Л. Керрол, «Аліса в Країні Див»; переклад В. Корнієнка*).

- А 1, 2
- Б 3, 4
- В 4, 5
- Г 6, 7
- Д 7, 8